

κοροϊδία, ἂν δὲν εἶναι θρασύτης, τὸ νὰ μιλάμε μὲ ἀκρίβεια μονολέπτου, ὅταν κινδυνεύουμε ν' ἀπατηθοῦμε γιὰ ποσὰ ἑκατοντάδων χιλιάδων! Θὰ ἀρκοῦσε οἱ λ)σμοὶ νὰ γινότανε σὲ χιλιάδες δραχμῶν, γιὰ νὰ μὴν αὐταπατόμαστε.

(Στὸ ἄλλο φύλλο Β': Τὰ ἔσοδα)

ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ

ΦΙΛΕΛΕΥΤΕΡΟΙ

Γ'.

Ἐγραψα στὸ πρῶτό μου ἄρθρο, πῶς, λέγοντας πῶς εἴμαστε φιλελεύτεροι, ἐννοοῦμε ὅτι ζητοῦμε τὴν ἐλεύτερη σκέψη ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερων ἀνθρώπων, ἐλεύτερη ὅχι μόνο ἀπὸ νομικὸ καταναγκασμὸν μὰ καὶ ἀπὸ οἰκονομικὰ ἐμπόδια. Ἔτσι γίνεται φανερό πῶς ἕνας τέτοιος λιμπεραλισμὸς δὲν πρέπει νὰ συγχυστεῖ μὲ τὸν παλιὸ λιμπεραλισμὸ τοῦ *laissez faire*. Ἄν κανεὶς ζητοῦσε τὴν ἐλεύτερη **δράση** καὶ εἴτανε συνεπής, ἔπρεπε φυσικὰ νὰ καταλήξει στὸν ἀναρχισμό· μὰ τὴ συνέπεια αὕτὴ δὲν τόλμησαν νὰ τὴν τραβήξουν οἱ φίλοι τῆς ἐλεύτερης δράσης γιὰτὶ αὐτοὶ ἀναγνώριζαν τὸ Κράτος καὶ ἤξευραν πῶς τὸ Κράτος καὶ τὸ δίκαιο προϋποθέτουν ἴσα ἴσα τὸν περιορισμὸ τῆς ἐλευτερίας. Σκουντοῦσαν λοιπὸν ἐδῶ κ' ἐκεῖ γιὰ νὰ βροῦν τὸ βαθμὸ τῆς ἐλευτερίας ποῦ ἔπρεπε νάχει τὸ ἄτομο καὶ εἶναι φυσικὸ πῶς ὁ τέτοιος βαθμὸς θὰ παράλλαζε κατὰ τὸ πρόσωπο ποῦ ἤθελε νὰ τὸν ὀρίσει. Τὸν τελευταῖο καιρὸ τονίστηκε πῶς ἡ δράση ἔπρεπε νὰ περιοριστεῖ μόνο ὅσο εἶναι ἀναγκαῖο, καὶ κριτήριον τῆς ἀναγκαιότητος αὐτῆς ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ λογική, πῶς μὲ ἄλλες λέξεις λιμπεραλισμὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ νὰ μὴν ἀναγνωρίζει κανεὶς ἄλλους περιορισμοὺς τῆς ἀνθρώπινης δράσης παρὰ μόνο ἐκείνους ποῦ ἐπιβάλλει ἡ λογική. Μὰ δὲ νομίζουμε πῶς τὸ κριτήριον αὐτὸ μπορεῖ νὰ κρατηθεῖ: πολλὰ φορὲς ἔβαλαν τὴ λογικὴ γιὰ κριτήριον, μὰ σ' αὕτὴ στηριζότανε τοῦ κόσμου οἱ δυνατότητες μὲ τὴν ἴδια δύναμη, ὥστε τὸ κριτήριον καταντοῦσε τιποτένιο· τὴ λογικὴ ἐμεῖς δὲν τὴ βλέπουμε ἔτσι ἀπόλυτη, μὰ σὲ μορφὴ τῆς λεγικῆς μου, τῆς λογικῆς σου, κλ. τὴ βλέπουμε δηλ. ὑποκειμενική, κ' ἔτσι πιστεύουμε πῶς ἂν τὴ βάλουμε γιὰ κριτήριον τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς τοῦ λιμπεραλισμοῦ θάχουμε τόσοις λιμπεραλισμοῦς ὅσες κι οἱ λογικὲς ποῦ θὰ σκεφτότανε ἂν ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀναγκαῖος ἢ ὅχι. Ἡ ἀρχή, ὅπως παραπάνου τὴν ἀναφέραμε, μᾶς φαίνεται λοιπὸν ἀόριστη — θὰ τὴν καταδικάσουμε

δὲ ὁλότελα μόλις ὀριστεῖ σ' ἓνα σημεῖο ποῦ θὰ καταστρέφει τὴν ἐλεύτερη σκέψη. Γιατὶ ὅσο μικρότερος εἶναι ὁ περιορισμὸς τῆς ἀτομικῆς δράσης, τόσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ κίνδυνος τῆς ἐλεύτερης σκέψης, κι αὐτὸ ὅχι τόσο ἀπὸ τὸ νομικὸ μέρος ὅσο ἀπὸ τὸ οἰκονομικόν, γιὰτὶ ἡ ἐλεύτερη δράση μπορεῖ πολλὰς φορὲς νὰ φέρει στὴν οἰκονομικὴ ἐξάρτηση τῶν πολλῶν ἀπ' τοὺς λίγους, κ' ἐπομένως νὰ περιορίσει ἐμμέσως τὴν ἐλεύτερη σκέψη τῶν πολλῶν, βάζοντάς τους οἰκονομικὰ ἐμπόδια.

Ἐπιμένουμε λοιπὸν στὴν ἔννοια τοῦ λιμπεραλισμοῦ σὰν ἀρχῆς ποῦ ζητάει τὴν ἐλεύτερη σκέψη ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερων ἀτόμων κι ἀρχίζουμε τώρα νὰ τραβοῦμε τίς συνέπειες τῆς ἀρχῆς αὐτῆς.

Ἡ πρώτη συνέπεια τῆς ἀρχῆς εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῆς ἐλεύτερης ἐπιστήμης. Κανέναν περιορισμὸ δὲν ἀνεχόμαστε στὴν ἐπιστημονικὴ μας ἔρευνα καὶ στὴ διατύπωση τῶν συμπερασμάτων τῆς. Κανέναν περιορισμὸ ἀπ' τὸ νόμον πολεμοῦμε λοιπὸν κάθε διάταξη τοῦ δικαίου ποῦ θέλει νὰ περιορίσει τὴν ἐπιστήμη. Αὐτὸ δυστυχῶς γίνεται στὸν τόπο μας, γιὰτὶ τιμωρεῖται ὁ ἐπιστήμονας ἐκεῖνος ποῦ θὰ τολμοῦσε νὰ ἐξωτερικεύσει τὰ πορίσματα τῆς ἐργασίας του, ἂν τυχὸν τὰ πορίσματα αὐτὰ ἀντιβαίνουν σὲ ὀρισμένους ἀρχές, ποῦ ἐπικρατοῦν σήμερα, ἠθικὲς ἢ θρησκευτικὲς. Ἔτσι ἐπιζοῦμε στὸν τρόπον μὲ ὅλον τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα τὴν πρωτοφανῆ ἄγνοια ἢ γιὰ μερικὸς τὴ μὴ ἐκδήλωση σπουδαίων ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, ποῦ ἄλλοι ἔχουν κατακτήσει τόσο ἔδαφος, ἔτσι ἐπιζοῦμε τὴ ντροπὴ νὰ καταγγέλλεται ἕνας ἐπιστήμονας γιὰτὶ τόλμησε ν' ἀναπτύξει τίς ὑλιστικὲς θεωρίες του, πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐργασίας. Κανέναν περιορισμὸ οἰκονομικόν, ὅπως θὰ ἀναπτύξουμε παρακάτω. Κανέναν περιορισμὸ **δογματικόν**· αὐτὸ θὰ πεῖ πῶς ζητοῦμε ὅχι μόνο ἐλεύτερη μὰ καὶ **φιλελεύτερη ἐπιστήμη**. Δὲ θὰ μακρολογήσουμε ἐδῶ γιὰ τὸν ὅρισμό τῆς ἐπιστήμης· ἐμεῖς τὴν καταλαβαίνουμε σὰν ἓνα συστηματοποιημένο σύνολο ἐννοιῶν κάτου ἀπὸ μιὰ γενικώτερη ἔννοια. Ἔτσι δὲν τὰ πολυλογοῦμε ἂν ἡ θεολογία πρέπει νὰ χαρακτηριστεῖ ἐπιστήμη ἢ ὅχι. Ἐμεῖς τῆς ἀφίνουμε τὴ χαρὰ νάχει τὸν τίτλον τῆς ἐπιστήμης. Μὰ φιλελεύτερη ἐπιστήμη βέβαια δὲν τὴ βρίσκουμε ὅσο εἶναι δεμένη σὲ ὀρισμένα δόγματα, ὅσο ἀναγνωρίζει ὀρισμένους ἀπόλυτους ἀλήθειες ἐκ τῶν προτέρων, χωρὶς νὰ τίς ἐρευνήσῃ, χωρὶς ν' ἀμφισβάζει πρῶτα γι' αὐτὲς καὶ νὰ ζητήσῃ νὰ πεισθεῖ. Κι αὐτὸ εἶναι γιὰ τὴ θεολογία φυσικόν, γιὰτὶ οἱ ἀλήθειες τ' αὐτὲς, εἶναι ἀλήθειες «κατ' ἀποκάλυψιν». Ἔτσι δὲν πρέπει νὰ μᾶς φανεῖ παράδοξο ὅτι μοῦ διηγήθηκαν κάποτε γιὰ ἀστεῖον, πῶς δηλ. μιὰ

Κατήχηση πού διδάσκεται στα γυμνάσια εύρισκε την απόδειξη της ύπαρξης του Θεού στο σύμβολο της πίστεως, πού λέει «πιστεύω σ' έναν Θεό...»· δέχομαι βέβαια πώς αυτό δεν είναι **απόδειξη**, μα το δόγμα δεν έχει ανάγκη ν' αποδειχτεί — το νά ζητάει μάλιστα κανείς ν' αποδείξει το δόγμα προϋποθέτει φυσικά την αμφιβολία στην αλήθεια του, πράμα πού αναιρεί την έννοια του δόγματος. Το δόγμα δεν αποδείχεται, μόνο **πιστεύεται**. 'Η επιστήμη πάλι, ή γνώση, πού δεν μπορεί νά στηριχτεί παρά στην παρατήρηση του έξωτερικού κόσμου κι από την έμπειρία νά βγάλει συμπεράσματα, δεν μπορεί φυσικά νά επηρεαστεί απ' τις δογματικές αλήθειες. 'Επιστήμη σάν κ' εκείνη πού φαντάζονται οί έκκλησιαστικοί πατέρες, επιστήμη δηλ. πού έχει σκοπό νά **αποδείξει** σώνει και καλά «τά διά πίστεως παρειλημμένα», τέτοια επιστήμη δεν έχει για μās καμμιά αξία. 'Εμείς θέλουμε την επιστήμη ελεύτερη απ' τους περιορισμούς αυτούς τους δογματικούς, ή δική μας ή επιστήμη θά τά παραδεχτεί για **προβλήματα** και κείνα ακόμα πού μās παρουσιάζονται σά δόγματα, θά τά εξετάσει με τη δική της μέθοδο και θά τά παραδεχτεί μόνον αν πειστεί με τη μέθοδό της για την αλήθεια τους. Με άλλες λέξεις αν δεν πρέπει νά παρεξηγηθούμε μιλώντας έτσι, αν δεν πρέπει νά νομιστεί τυχόν πώς ή φιλελεύτερη επιστήμη αρνείται το **περιεχόμενο των δογμάτων**, όμως πρέπει νά τονίσουμε καλά πώς αρνείται το δόγμα, την έννοια του δόγματος, έννοια πού δεν επιτρέπει την αμφιβολία και τη συζήτηση για το περιεχόμενο· επομένως το κάθε δόγμα θά το θεωρήσουμε σάν πρόβλημα και θά ζητήσουμε με την επιστημονική μέθοδο νά πειστούμε για την αλήθεια του περιεχομένου του· δεν πηγαίνουμε βέβαια με την προκατάληψη πώς δεν είναι σωστό — αυτό θά είτουν άλλο δόγμα σάν κ' εκείνο πού έμεις αρνούμαστε· θά το εξετάσουμε λοιπόν το περιεχόμενό του και, αν το παραδεχτούμε, θά το παραδεχτούμε όχι βέβαια γιατί είναι δόγμα, μα γιατί αποτελεί για μās επιστημονική αλήθεια. Και για νά μείνουμε στο παράδειγμα για το πρόβλημα της ύπαρξης Θεού· το δόγμα μās λέει «υπάρχει Θεός», τελείωσε — και δέ συζητεί γι' αυτό, μόνο πίστεψε στο Θεό. 'Η φιλελεύτερη επιστήμη δέ λέει βέβαια «δεν υπάρχει Θεός», δεν πρέπει επομένως νά νομίσει κανείς πώς φιλελεύτερος — άθεος· μόνο λέει «για νά εξετάσουμε: υπάρχει Θεός;» — εφαρμόζει τη μέθοδό της και μπορεί το πρόβλημα αυτό νά το απαντήσει με ναι ή με όχι. 'Η διαφορά λοιπόν του φιλελεύτερου επιστήμονα απ' το θεολόγο δεν είναι βέβαια πώς ο πρώτος αρνείται, τι λέει ο δεύτερος,

μα πώς εκείνος μέν αμφιβάλλει, συζητεί και ζητάει απόδειξη του δόγματος, αναγνωρίζει επομένως το **δυνατό** της παραδοχής ή της άρνησής του, ο θεολόγος όμως αρνείται τη συζήτηση και δεν αναγνωρίζει το δυνατό της άρνησής του. Και το επαναλαμβάνω για νά μή γεννηθεί καμμιά παρεξήγηση, ένας φιλελεύτερος **μπορεί** νά πιστεύει σέ Θεό, μα δεν είναι αναγκαστικώς πιστός, μα ούτε και αναγκαστικώς άθεος. 'Ενα πράμα δεν μπορεί, το νά μήν αμφιβάλλει για την αλήθεια των δογμάτων, το νά τά πιστεύει χωρίς νά πειστεί για την αλήθεια του περιεχομένου τους.

Με τά παραπάνου καθαρίζεται, θαρρώ, δλότελα ή στάση του φιλελεύτερου απέναντι στη θρησκεία· θά είτωνα πλάνη νά συγχύσει κανείς το φιλελεύτερο με τον άθεο. Κι όμως αυτό δυστυχώς γίνεται στον τόπο μας, κι ακόμα δυστυχέστερα όχι από πλάνη μα από κακοήθεια. 'Ο φιλελεύτερος δεν πολεμάει εοίρσο τη θρησκεία, γιατί αλλιώς και δεν μπορεί νά το κάνει· δεν μπορούν όλες οί καρδιές νά στερηθούν το θρησκευτικό αίστημα· ή θρησκεία είναι ζήτημα ιδιουσυχρασίας πρώτα, κι αυτήν ο φιλελεύτερος δεν μπορεί νά την αλλάξει. Μα και πάλι, δεν είναι ύποχρεωμένος νάχει θρησκεία, ούτε ο καθένας πού δεν έχει θρησκεία είναι γι' αυτό και μόνο φιλελεύτερος στο σημείο πού αναπτύξαμε εδώ. 'Ενα όμως είναι ύποχρεωμένος νά κάνει ο φιλελεύτερος πιστός, όχι νά πιστέψει, μα νά **πειστεί** επιστημονικά για τη θρησκεία του· κι αυτό πρέπει νά το κάνει κάθε φιλελεύτερος, αδιάφορο αν είναι «επιστήμονας» ή μπανάλης ή γεωργός. Σ' αυτό το σημείο έρχόμαστε φυσικά σέ σύγκρουση με τους συντηρητικούς· γι' αυτούς «ο λαός» πρέπει νάχει θρησκεία, πρέπει νά **πιστεύει**. Die Religion muss «dem Volk» erhalten werden, λέν οί γερμανοί συντηρητικοί· και βέβαια «ο λαός»! Οί πλουτοκράτες — αυτοί φυσικά μπορούν νάχουν θρησκεία, μπορούν και νά μήν έχουν, μα δεν το εξωτερικεύουν, μήν τύχει και το πάρει γκάβο ο λαός. Για τον καημένο το λαό δεν μπορεί νά υπάρχει επιστήμη, γι' αυτόν πρέπει νά υπάρχει μόνο πίστη, πίστη μάλιστα πού του επιβάλλεται από ώρισμένη τάξη πού φοβάται τη συζήτηση, γιατί μπορεί με τη συζήτηση νά γίνει κάπως προβληματική ή θέση της — και γι' αυτό συνεργάζεται με την πλουτοκρατία πού κι αυτή έχει λόγους νά φοβάται τη σάζητηση, γιατί ή συζήτηση χρειάζεται μόρφωση κι ή μόρφωση κάνει πιό άνίκανο τον άνθρωπο· στο νά τον έκμεταλλεύονται εκείνοι πού τον έκμεταλλεύτηκαν ως σήμερα και άνέβηκαν πατώντας άπάνω στην άμορφωσιά του.

Πώς σ' αυτό το σημείο είναι τά πράματα στον τόπο μας, θά ιδούμε στο άλλο άρθρο. **Α. ΤΡΑΝΟΣ**